

## ÉLET-TUDOMÁNY-TÖRTÉNET: TUDOMÁNY, INFORMÁCIÓ, MEDIALITÁS A betegség, mint poétikai eszköz a magyar irodalomban

### Illness as a poetic tool in the Hungarian literary

Dr. Felszeghi Sára PhD, egyetemi docens  
Miskolci Egyetem  
[sarafelszeghi@gmail.com](mailto:sarafelszeghi@gmail.com)

*Initially submitted October 10, 2016; accepted for publication november1, 2016*

#### Abstract

If we want to answer the following questions: “Can illness be an inspirational source of a literary work? Could illness serve as a poetic tool? Can the oeuvre reveal the author’s illness? Can a literary work be a detailed medical description of the author? Is it possible that a detailed medical description reflects the historical era?”, we need to compare the objective precision and chronology of literary work descriptions with the literary works, which were inspired by illness, fear, suffering, as well as with the memoirs and literary correspondence of the author. The answer to the question “Can illness be a source of inspiration?”, can be found in the work of authors who create of their own illnesses an artistic representation.

#### Kulcsszavak:

orvostörténet-irodalomtörténet, kórkép, ihletforrás, poétikai eszköz, alkotás misztériuma

#### Keywords:

history of medical-literary history, medical description, inspirational source, poetic tool, mystery of creation

Ahhoz, hogy választ kapjunk azokra a kérdésekre, hogy *a betegség lehet-e egy irodalmi mű ihletforrása, a betegség szerepelhet-e mint poétikai eszköz, vagy egy mű feltárhatja-e alkotója betegségét, azaz lehet-e a mű egy kórkép, valamint válhat-e egy kórkép a kor képévé*, fontos, hogy az orvosi dokumentumok tárgyilagos pontosságát és kronológiáját vessük egybe a betegségből, félelemből és szenvedésből született művekkel, visszaemlékezésekkel, levelezésekkel.

Arra a kérdésre, hogy *a betegség lehet-e ihletforrás*, választ találunk azoknak az alkotóknak a műveiben, akik saját betegségeit jelenítik meg művészi eszközökkel.

*Szabó Lőrinc (1900-1957) aprólékos önmegfigyelő képessége egy laikusé, de a verseiben megjelenő kórképek leírása, orvostörténeti szempontból is értékelhető alkotások. Az 1944-46-os éveket Szabó Lőrinc „a meghurcolás éveinek” nevezi Szabó (2001:184-185) és nagyon valószínű, hogy az állandó stressz, a „meghurcolások”, a későbbi egészségromlásához nagymértékben hozzá is járultak. 1947. nyarán édesapja meghal.*

„Apámmal 1945-ben automatikusan megbékültünk. 47 tavaszán fent járt nálunk Pesten, a kiadás előtt álló Tücsökzenéből sokat felolvastam neki. »Ez valami nagy dolog«, volt rá a válasza, és örült, hogy a család dolgait így megemlegetem. Azon a nyáron azonban, a könyv kinyomása előtt meghalt, szívbajban.” Szabó (2001:185). A költő édesapjának szívbetegsége - mint családi anamnézis --, a „meghurcolás évei” azaz a stressz, illetve a költő napi 20--25 cigarettája mintegy előre vetítik a későbbi szív- és érrendszeri betegségét. 1950. március 12-i dátummal a Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem II. Számú Belklinikán Dr. Haynal aláírással a feljegyzett vérnyomásérték 170/110 Hgmm. A már említett okokon túl, ebben az évben éri a költőt élete legnagyobb lelki traumája: 1950. február 11-ről 12-re virradó éjjel meghal Vékesné Korzáti Erzsébet, a költő szerelme, aki noha hivatalosan nem volt a felesége, de Szabó Lőrinc együttlétük 25 éve alatt annak tekintette. A megrázkódtatást valójában soha nem heveri ki, de családja és barátai segítségével újból talpra áll.

Az *Ember panasza* című versében Szabó (2000b:304), már így kiált fel:

*Mit érek veled, hogy nyomom marad?  
Én maradjak meg! Az emlék? a szellem?*

-----  
*Lételem félttem, nem lábnyomomat,*

Amit nem bír el a lélek, átteszi a testre -- tartja a keleti bölcsesség, s valóban ettől kezdve megsokasodnak a panaszai, betegségei. Az 1951-es év az állandó munka jegyében telik. A jegyre kapott ételmezt, a pénztelenség fokozott munkatempót igényel. Fordításokat vállal, és újabbakat kér, hogy legyen pénz a családnak élelemre. Ezt a helyzetet családi problémák is súlyosbítják, szenved, gyötrődik, felvetődik benne, hogy elválk, de a felelősség, az elkötelezettség győz. Korábban is, és ekkor is, mint harminchat év alatt bármikor.

Hiába az intő jelek, az ismétlődő anginás panaszok, a munkatempóján, az életmódján nem tud változtatni, és 1951. október 10-én infarktust kap, amelyet lábon hord ki Tihanyban, Illyés Gyulánál vendégeskedve. Erről a költő részletes naplójegyzéket készít, öt--tíz percenként jegyzi az eseményeket, amikor már önmaga nem bírja, barátját, Illyés Gyulát kéri meg, hogy tovább írja, miközben ő diktálja.

A *Szívtrombózis, Tihany* című versében Szabó (2000b:220), ezt imígyen írja le:

:

*Ötpercenként jegyeztem. Nitromint  
már nem segített. Görcsre görcs! Megint!  
Este tíztől fojtogatott-dobált  
a szív körül vonagló kín-nyaláb,  
este tíztől félhalál-ágyamon  
az acélkígyókemény fájdalom:  
átbújt a tarkón s a két karba, le,  
majd újra fel, a sarkcsillag fele,  
s onnan csüngtetett, egy szál idegen,  
az úrbe, mázsás jajt, a félelem.  
Végül csak e szakadó fonalon  
kötött a világba a tudatom:  
az, hogy fájok.*

A vers körülményeiről a *Vers és valóság* című írásában így vélekedik a költő: „*Anginás rohamok már nagyon-nagyon régen jelentkeztek; ekkor is egy nagyobb rohamra gyanakodtam, annál inkább, mert másnap felkeltem, és csak éppen, magamtól, óvatosabban éltem, pl. nem cigarettáztam. Viszont másnap délután áthajóztunk Földvára, én vonaton átmentem Erzsike volt háziasszonyához és barátnőjéhez Szárszóra, sőt onnan gyalog tettem meg a sínek mentén az utat, vissza Földvárig. A roham leírása költői okokból csupán igen kis részben követi az észlelteket és feljegyzéseket.*” Szabó (2001:273)

Az infarktus leírását ugyan utóbb nem tartja teljesnek a költő, pedig ennél tömörebben a betegség lényegét kevesen fogalmazták meg!

Az infarktusát lábon hordja ki, mint írja Dr. Tóth Kálmán, a költő barátja és orvosa: *Minden pillanatban meghalhatott volna, és mégis külön tudta választani a fájdalmában vonagló testét a mindenben élményt kereső, önmagáról is mindent megfigyelő szelleméről. Már másnap hihetetlen akaraterővel fölkel, és gyalog ment be a Balatonfüredi Szívkórházba. Ott és akkor, az egész friss szívtrombózist az ottani EKG nem mutatta ki, és látva magatartását, értesülve, hogy gyalog jött be Tihanyból Füredre és a szívhallgatósági lelete sem erősítette meg éjszakai súlyos szenvedését – csak anginás rohamnak tartották, és tanácsokkal ellátva útnak eresztették. Szabó Lőrinc szédelegve, de boldogan mindjárt áthajózott kedvenc Földvára, programszerű találkozásra, s csak késő este tért vissza az aggódó Illyés Gyulához. A lezajlott szívtrombózist pedig csak néhány hét múlva Budapesten [...] Haynal professzor állapította meg kétségtelenül.*” Kabdebó(1980:334)

Valóban, az első orvosi dokumentum erről az 1951. december 3-a és 5-e között kelt *Kórházi Zárójelentés* a „II. Bel-kl”-ról, St. p. thrombosim card. diagnózissal. Bár „huzamos időn át kíméletes életmód”-ot javasolnak, a „Testi megerőltetéstől, huzamosabb szellemi munkától és lelki izgalmaktól tartózkodnia kell. Igen kívánatos volna legalább hatheti üdültetése.” mégsem tud életmódján változtatni, mert mint írja: „...az elhárítás akaratkifejtésbe kerül, s időt vesz el...” Szabó(1993:448). Ennél jellemzőbb mondata az életformájára kevés van!

Ez a mindennapi küzdelem utolsó erő tartalékait is kimeríti, és 1954. december 30-án bekövetkezik a költő második infarktusa. Panaszaival még aznap, azaz 1954. december 30-án a Budapesti Főváros Rendelőintézetében jelentkezik, ahol egy EKG készül „előzővel azonos, friss infarktusra utaló jel nincs, a kép az előzővel megegyezik.” KES. Ismét elküldik, hogy valószínű csak anginás panaszai lehettek, de otthonában az állapota nem javul, és 1955. 01. 01-én a mentők az ORFI-ba szállítják 9<sup>15</sup>-kor. Spondylosis cervicalis arthritis dev. St. p. inf. myoc. diagnózissal. Az első, elülsőfali infarktus után bekövetkezik a második, a hátsófali infarktus, amit végül az I Belosztályon diagnosztizálnak. Bennfekvése alatt, állapota folyamatosan javul, mobilizációja eseménymentes. Haza is mehetne már, de az otthoni feltételek nem megfelelőek, ezért 1955. március 17-én a Gellért Fürdőbe utalják további pihenés, kímélés, orvosi felügyelet céljából. Itt kiújul a sokizületi betegsége, melyből születik a *Sokizületi gyulladás* című verse (Szabó, 2000b:334):

Szúró csizmáit, lángoló  
keztyűit térdig, könyökig  
rám húzta a fájdalom, és  
kegyetlen dróthuzalait

csontjaimon átverve úgy  
összevarrt, oly förtelmesen,

hogy izzó öltések alatt  
üvölt most minden idegem.

-----

ez a sok sajtó dagadás,  
ez a sok áradt rém, ezek  
a villámló térdek s bokák,  
ezek a mennydörgő kezek,

ezek hasogatják agyam  
és csak kínjaim tudata  
emlékeztet még néha rá,  
hogyan ember voltam valaha.

Az orvostudományi leírás tárgyyszerűségéhez mérhető, de a képi megjelenítő erejét költői eszközökkel drámaivá fokozó, annak a gúzsba kötő fájdalomnak a leírása, melyet a költő láttat az olvasóval. A kor politikai elvárásai nem engedik, hogy ilyen „pesszimista-komor” verset publikáljon valamelyik irodalmi folyóirat. Az említett egyetlen darabot is, amely utóbb *Sokízületi gyulladás* címen vált közismertté, elfektetik a szenvedésre utaló, komoly témája miatt a szerkesztőségben.

A lélekben, testben sokat szenvedett költő 1957. október 3-án tüdőrákban hal meg.

nem olyan fontos dolog a halálom.  
Semmi se vész el ezen a világon,  
egy a lélek és ezer a ruhája  
s a valóság csak ez a könnyü pára.

„Ez vagy te” Szabó (2000a:420)

A betegségek, a szenvedés élete részévé váltak, s bár nagyon rosszul tűrte az ágyhoz kötöttséget, és méltánytalanságnak érezte a sorstól, hogy vele ilyesmi előfordulhat, méltósággal viselte azt. Minden átvészelt betegség után lelkiekben meggazdagodva került ki. Ő nem csak „kibírni” akarta, ahogy Rilke mondja egy helyen, hanem a szenvedésből, betegségéből is maradandót tudott alkotni.

Szabó Lőrinchez hasonlóan, Németh László (1901-1975) életét is átszötte a szenvedés, a betegség elleni küzdelem, de amíg Szabó Lőrinc aprólékos önmegfigyelő képessége laikus megfigyelésen alapult, addig Németh László maga is orvos volt széles társadalomtudományi látókörrel, így alkotásait nem csak irodalmi, hanem orvostörténeti szempontból is hiteles dokumentumnak tekinthetjük. „*Ha életrajzom nem is készült el, munkásságom annyira át van szöve életrajzi rostokkal, orvosilag értékelhető tünetekkel, hogy életemet igen megbízható kórelőzménnyé lehet átalakítani.*” Németh (1973:629)

Németh László 1954. február 25.-én, egy naplóbejegyzésben írja az alábbiakat: „*Úgy érzem napokon belül történni kell velem valaminek. Állandóan szédülök; a vérnyomásom eljövetelem előtt 165 volt, - ami azért sok, mert régebben inkább alacsony volt.*” Ennek oka, úgy gondolja az, hogy: „*A négy évi szakadatlan fordítói munka, s az utóbbi év izgalma – a második Galilei-pör – megtette a magát:..*” Németh (1989:1-5)

A betegség diagnosztizálása egy hónap múlva történik meg, s mint Szabó Lőrinc szívinfarktuszát, Németh László hipertóniáját is, Haynal Imre professzor állapítja meg. Németh László *Hipertónia naplójában* és a *Hipertónia levelekben*, végigkövethetjük az író betegségét, az ezzel kapcsolatos megfigyeléseit, az ok okozati összefüggéseket, amely a betegség kialakulásához vezetnek. De mást is jelent ez a napló, két vonulatot: egy *orvostörténetit* valamint az *ember küzdelmét* azért, hogy ember maradhasson („*Minél tovább, ha lehet a halálig, emberhez méltón élni*”). Németh László zseniálisan fogalmazza meg, hogy ez tulajdonképpen a „*súlyos szorítóba*” került emberek betegsége, talán nem is sejtve, hogy a szív- és érrendszeri betegségek terén Magyarország nemsokára vezető helyre kerül Európában.

A betegsége első nyolc évéről 1962-ben így vélekedik: „[...] a hipertónia (s tán nemcsak az enyém) a jobbindulatú bajok sorába tartozik, melyet igen egyszerű rendszabályokkal elég sötéten festő stádiumból is vissza lehet a munkaképesség medrébe hozni;” Németh (1973:742)

Szentágothai professzor, olvasván Németh László *Levelek a hipertóniáról* című írását, ismeretlenül is, meleg hangon gratulál, és helyesli az abban foglaltakat, különösen a hipertónia agyi eredetével ért egyet, felhívja az író figyelmét, az általa is eredménnyel kipróbált, nátrium-klorid [konyhasó] megszorításának a jelentőségére, amit az író maga is sikerrel alkalmaz. Agydiétával igyekszik a vérnyomását elfogadható értékeken tartani (150-128 Hgmm alatt), de úgy érzi, hogy az „*agyvér-átáramlási panasz állandósult*” és az 1969-70-es évben, hogy „*pályám nyilván befejeződött*”.

Németh László, az *Irgalom* című regényét, pályája lezárásának szánta, de ezt a művét tekinthetjük egyben élte összegezésének is, mert a szereplőiben benne van mindaz, ami maga az író volt: az orvos, a beteg, és az ember, aki küzd a halál korai árnya ellen, de ebben a küzdelemben „*ha lehet, halálig emberhez méltón*” szeretne élni, és mindezt teszi azzal a felelősségérzettel, melyet családjá és nemzete iránt érez haláláig. Természetes következmény, hogy a regény „*Hőse egy lány lett, harmadéves orvostanhallgató, [...] aki a hazatért apa iránti felelősségérzetben kap lényét kibontó feladatot.*” Majd így folytatja: „*Egy társadalom igazi ereje nem a belőle rakétaként felszálló tüneményekben, hanem a mélyén dolgozó emberek értékében van*” - továbbá hogy: „*az igazi siker a szépen fejlett, arányos, másokat melegítő élet.*” S valóban, ez határozza meg a főhős, Kertész Ágnes cselekedeteit, és az íróét is. Az író úgy véli, hogy a Hippokratészi eskü is az elesettek gyógyítására szolgál, mert mint írja: „*Az orvos jobban idegeiben hordja az igazságot; mint Ágnesem hajlandó egy nagy elfekvőnek látni a világot, amelyben hol évtizedeket kell kicsikarnia – a megmenthetetlenért küzdve – a rábizakodó, részvétre érdemes embereknek! [...] jobban ráutaltak, több részvétet, irgalmat érdemlők, több lelki kiváltságot kívánók.*” Németh (1973:511)

Úgy látja, hogy az emberek boldogtalanságát már nem annyira a nyomor, hanem „*inkább a kitenyészett vágyak és igények, a mindenáron kapni akarás következménye. A csak-adó életeknek pedig szép csodájuk, hogy végül mégiscsak kapnak, váratlan helyen, de annál meglepőbben...*” Németh(1973:517).

Németh László maga vall arról, hogy „[...] az *Irgalom* [...] egész írói pályámat átöleli, a fényre jutás káprázó keresgéléstől a fénytől megválás búcsúszaváig.” „[...] Ennek kisajtolásában aztán a vérezni kezdő hipertónia szerepelt múzsa gyanánt.” azaz, betegsége volt ihletforrása.

Az író 1975. március 3-án hal meg. Illyés Gyula a Németh László ravatalánál mondta: „Élete végén mintegy összefoglalásul Németh László a százfelé világító drámáinak azt a közös címet

adta: *Szerettem az igazságot*, utolsó regényének címe pedig: *Irgalom*.” Majd így folytatta: „Németh László befejezett élete magasrendűen, példaadóan, követést kívánóan áll azoknak az életeknek sorában, amelyek a túlsó partról, az elmúlás világából is az életet szolgálják.” Illyés Gyula jól ismerte barátját, mert Németh László valóban „[...] *a nagy emberiséget húzta volna mellére- a sánta emberiséget, amelynek hitet kell adni, hogy futni tud, s a lábára is vigyázni közben, hogy sántaságába bele ne gabajodjék.* Németh (1972:590). Ha az ember sánta, és mankót ad valaki a kezébe – és ezt az orvos teszi- az a gyógyítás. Ha a sánta ember maga a nemzet, és a mankót az orvos – azaz az író adja – az már IRGALOM.

„ *Dsida Jenő ... Élete rövid volt, azt is súlyos szervi szívbaj árnyékolta. Mégis olyan költői művet hozott létre, amelyet figyelmen kívül hagyni megbocsáthatatlan könnyelműség lenne.*„ írja a kortársköltő, Szemlér Ferenc.

Mind az orvostörténet, mind az irodalomtörténet, szempontjából izgalmas kérdés, hogy születhetett ilyen életmű a halál árnyékában? Mi ad erőt a törekeny, beteges Dsidának, hogy rövid élete során ilyen életművet hagyjon hátra? Erre, a tehetségén túl, a neveltetése, és az ebből fakadó hit és kötelességtudat adhat feleletet. A szülei szigorú vallásos nevelésben részesítették. Rendszeresen járnak templomba, részt vesznek a hívők számára előírt egyházi szertartásokon. Ez a vallási élmény líráját is áthatja, *A pántos kapukon túl* című versében így vall erről:

„*Hiszem, hogy Krisztus és a szent kereszt: tény és rajta kívül minden hiúság.*” Dsida (2005:150-153)

A gimnáziumi tanulmányait a Pázmány Péter Királyi Katolikus Főgimnáziumban folytatja 1919-1925 között. Itt kezd el verselni. 1923-1924-ben jelentek meg első versei Benedek Elek *Cimbora* című gyermekújságában. Ez a kapcsolat döntő lesz a Dsida életében. Benedek Elek a versek közlésén túl, atyai barátságával is kitünteti, a költő első mestere és példaképe lesz.

A hit mellett ott találjuk a korán jelentkező küldetésstudatot is. Benedek Eleknek írja 1924. szeptember 3.-án: „...*Az én céloom nem a dicsőség. Én nagyobbat, többet akarok, én a népek szeretetét akarom. Ha ehhez az én szeretetem elég lenne, már célnál is lennék, mert senki sem szereti talán faját, anyanyelvét olyan lángolóan, mint én. De ehhez akarat, kitartás, munka és egészség is kell...*” Dsida (2009:13)

Bár fenti levelében igyekszik erről tárgyilagosan szólni, de tudjuk,- és ez a költő soraiból is kitűnik,- hogy a szívbetege félelemmel, borzalommal tölti el:

*Vonagló kis szív! ....*

.....  
*Most egyre szúrja, vérzi a gonosszá  
fent tüskék koszorúja. Fekete  
pók mássza meg és borzalmat bogoz rá.* Láng (2009)

A halál nem a romantikus értelemben fordul elő a verseiben, mert ő nem vágyja a halált, hanem érzékeli azt, és képes erről játékosan verselni:

„*Szívemből kék virágot  
sarjasztok kedvesen:  
hadd bukkanjon reá  
sétáló kedvesem,  
ki két napig pirosra  
dörzsölte szép szemét,*

*mivelhogy béke lettem,  
boldog por és szemét.”* Láng (2009)

(*Így dudolok az uccán*)

A halál gondolata mellett mindig jelen van az életigenlés is, így, míg a nála két évtizeddel idősebb költőgeneráció lírája: fenséges, komor hegyvonulat, az elmúlás színeiben magasodik az ég felé, addig Dsida lírája az a tisztás, ahol játékos verőfény világít és az öröm fürge csermelye fakad.

Súlyos, ágyhoz kötött beteg négy hónapig volt. A láza decemberben kezdődött, de még karácsony előtt dolgozott, majd ezt követően került a kolozsvári zsidó kórházba, ahol olyan hírességek kezelték, mint Mátyás Mátyás professzor, de a kialakult *szívbuurokgyulladást, szepszist* és ennek talaján létrejött *trombusokat*, végül az *agyvérzést* már nem élte túl.

1938. június 7.-én este, ahogy azt előre látta („Este érkezem.”), meghalt...

*„Bocsánat, mondom én is. Indulok.  
Kabátomat vigyázva leakasztom,  
gyűrött, halotti leplemért nyúlok.  
Szunnyad már minden, nem szólít marasztón  
az ifjúság sem, egyre halkulók  
a lépteim, csak árny vagyok, riasztón  
lopodzó árny...”* Dsida (2005)

(*Tükör előtt*)

Imbery Melinda, a költő felesége, egyik vele készült interjúban nyilatkozta, hogy nem tudta teljesíteni a költő *Sírfelirat* című versében, 1935. július 9.-én megfogalmazott végakarátát, hogy felejtse el arcának „romló földi mását”

*„Megtettem mindent, amit megtehettem,  
kinek tartoztam, mindent megfizettem.*

*Elengedem mindenki tartozását,  
felejtse el arcom romló földi mását.”* Dsida (2005:207)

Az irodalmi kánon, még adós, a „Mozart-alkatú csodagyermek” -et Kabdebó(2012) még nem sorolta az öt megillető helyre, pedig a betegség, a hit és elkötelezettség olyan erőket mozgattak meg Dsidában, amelyek a halál árnyékában is lehetővé tették, hogy „*a világ lírai teljesítményéhez.*” Kabdebó (2012) hozzájáruljon.

Arra a kérdésre, hogy *a betegség lehet-e poétikai eszköz*, számos példát találunk a magyar irodalomban, de talán a legnagyobb mesélőnk, *Jókai Mór* regényei tükrözik ezt mesterien.

„Azt a hagyományos elméletet, hogy a betegség úgy van a beteg jellemére szabva, mint az ítélet a bűnözőre, a tizenkilencedik században új elképzelés váltotta fel: az, hogy a betegség kifejezi a beteg jellemét; hogy a betegség az akaratból fakad. „Az akarat organikus testként tárja elénk magát – írja Schopenhauer – és a betegség annak jele, hogy maga az akarat beteg.” A gyógyulás az egészséges akaraton múlik, amely akár „diktátori erőszakkal is bekebelezi a beteg akarat lázadó erőit.” Egy emberöltővel korábban Bichat, a neves orvosdoktor hasonló képet használ, amikor az egészséget a „szervek hallgatásának”, a betegséget pedig „lázadásuknak” nevezi. A betegség a test által megszólaló akarat, a tudat dramatizálásának nyelve: az önkifejezés eszköze. Groddeck azt írja, hogy a betegség „szimbólum a belső

folyamatok jele, dráma a Kimondhatatlan rendezésében.” – írja Susan Sontag *A betegség, mint metafora* című könyvében.

Jókai, a szereplők jellemén és a szimbólumon túl, a betegséget felhasználta a szereplői cselekedeteinek meghatározására, s ezen túlmenően, nagyfokú érzékenységgel, mint egy, saját sorsát is előrevetítette benne. Jókai a betegségek leírásakor alapos természettudományi ismeretről tesz tanúbizonyságot, s összevetve a szakkönyvekkel, igen precíz ismeretekkel rendelkezik.

„A kis Dódinak torokgyíkja kezdődött. A legveszélyesebb betegségük e gyermekeknek, amelyből az orvosi tudomány is keveset tud megmenteni.[...] A kis ártatlan teremtés arca egészen el volt változva. Nem sírt az; ennek a betegségnek nincsen panaszhangja, de annál rettenetesebb a kínjai! [...] „A gyerek nem sírt, csak rekedten köhögött.[...] egyre rosszabbul lett.”

A diftéria (Aranyember - Dódi) leírása, akárcsak a Kárpáthy Zoltán Vilmájának TBC-s megbetegedésének esetében, a szereplő jellemének bemutatását szolgálja. Az ártatlan, kiszolgáltatott, jó ember, akinek panaszhangja sincs, illetve a gyengéd, érzékeny, szomorú, erőtlen Vilma, vagyis mindaz, amit a TBC jelentett több mint 150 éven át, a betegség kórokozójának felfedezéséig. De nem csak a haldokló válik jobbá, de jobbá teszi környezetét is, a szüleit: Kőcserepy már nem akarja az ifjú Kárpáthy vagyonát, a lánya halálát megérdemelt büntetésnek érzi mindazért, amit Zoltán ellen elkövetett.

A gyermekének elvesztésekor érzett fájdalom Kőcserepiné tébolyát okozza, mint a görög tragédiákban, ahol a betegség természetfeletti erők büntetéseként jelenik meg:

„A tanácsosné a legiszonyúbb kínokat állta ki ezen napok alatt. [...] Arca halványabb volt a szokottnál, de tökéletesen nyugodt és csillapult.[...] A két férfi megdöbbenve bámult egymásra. Eveline szemeiben és homloka kifejezésén volt valami, a mit nem jó volt sokáig nézni. [...] Irgalmas Isten suttagá a férj, megfogva az orvos kezét, midőn lassan eltávoztak a szobából, ez a nő meg talál tébolyodni!

- Talán már nem, mondá az orvos.”

A melankólia Jókai regényeiben is többször előfordul, pl. Aranyember - ben- Timár Mihálynál: „A kedélybetegségnek az a jelleme, hogy csak a múltat látja; és azt mindig látja.[...] A melankólia betege pedig széttárja keblét a viharoknak, s födetlen fővel megy vele szemközt, kitért ablaknál alszik és nem keresi az élet hosszabbítását [...]. Ha kérdezte valaki, miért oly szomorú, azt felelte: a keleti pestis utóhatása. Az orvosi tanácskozás eredménye az volt, hogy Mihálynak el kell mennie valahová tengeri fürdőkre, hogy a hullám adja neki vissza, amit a szárazföld elvett tőle. Ez orvosi tanácsra azt mondta Mihály: - Nem szeretek embereket látni.” A betegsége jól jellemzi Timár Mihályt is, érzékeny, kreatív, félrehúzódó lény.

Jókai, a tífusz („hagymáz”) leírásakor ismerte azokat az okokat, amely a betegség kiváltója, és meg is nevezi azt az Aranyember című regényében. A betegség bemutatása, annak a zűrzavarnak a bemutatására szolgál, amely Timár lelkében dúl. Timár lelki konfliktusának megoldására használja az író a betegség leírását, mintegy szemléltetve a betegség krízisével a főhős vívódását.

„A szív [...] – akárcsak az asszíroknál és babiloniaknál – az egyiptomiak hite szerint is szent szervnek, a lélek, az érzelmek lakhelyének számított.” Lozsádi(2004:18)

Jókai *Aranyemberében* Terézát csak az akarata tartja életben. A szívbetegsége jól jellemzi: a küzdeni tudás, és az anyai szeretet uralják jellemét, célja, hogy életben maradjon mindaddig, amíg a gyermekét biztonságban nem tudja.



Amíg a szív az érzelem, az agy az értelem, a megfontoltság jelképe. Ennek sérülése, megfosztja az embert attól, ami emberré teszi – a gondolkodás képességétől. Ettől rettegett Németh László, és Jókai főhőse Kárpáthy János, (Egy magyar nábob) akit életformája predisponál a bekövetkező stroke-ra [agyérsérülés], „szélütés” éri: „...*Olykor valami gyors zúgás csal el a fülem mellett, mintha valami sebesen elrepült volna mellette. Én tudom mi az. Kétszer éreztem hasonlól, mindkétszer szélütést kaptam; úgy hiszem most ez az utolsó lesz...*”

Jókai idejében még nem örködtek szigorú szabályok a betegjogok felett, regényeiben találkozunk ezek leírásával. A *Fekete gyémántokban*, mint szándék jelenik meg - Theudelinda grófnő gondnokság alá helyezése, míg Thibald gróft (Fekete gyémántok) de facto is gondnokság alá helyezik. Mind két esetben a mozgó rugó a pénz, a rokonok kapzsisága. Talán előre érezte Jókai a saját sorsát: a rokonság, féltve a vagyonát, gondnokság alá helyezetteti az író, akit 1904-ben bekövetkezett haláláig, gondnokság alatt tartanak.

„Divatba hozta az elbeszélés könnyed folyamatosságát, mintha csak oda volna lehelve, amit ír, a természetes fordulatokat, amelyek egymásból látszanak kinőni, mint a fák gallyazata...” írta Jókairól Mikszáth Kálmán, aki ecsetként bánt a szavakkal, amikor a szereplőket betegségeikkel jellemezte.

Azt a kérdést, hogy *egy mű feltárhatja-e alkotója betegségét, azaz lehet-e a mű egy kórkép*, Ady Endre, *Kocsi-út az éjszakában* című versének elemzésével válaszolhatjuk meg.

A költőt, 1909. június 29-július 31 között a Kolozsvári Magyar Tudományos Egyetem Ideg –és Elmegyógyászati Klinikáján gyógykezelik. A kórlap leírása szerint szélsőséges kedélyállapot jellemzi. A túlzott aktivitás (gyors, hatékony alkotás, a szerelem hajszolása stb.) a mániákus szak, amit a hosszas letörések (depresszió) követnek, amely *a mániás-depresszió kedélyállapot* jellemzője. Ma már nem elmebetegségnek, hanem szélsőséges kedélyállapotnak tekintjük, a géniuszok „foglalkozási betegségének” tartják.

A *Kocsi-út az éjszakában* című vers, egyszerre az egyén és az egyetemes megjelenítése: egyrészt a költő belső tája, *a lélek* valamint az őt körülvevő valódi táj, azaz *a világ* ábrázolása. Már maga a *vers színe* az éjszaka sötétje *depressziót* jelez, amit a költő fokoz „*a csonka*” (Hold), „*sivatag*”, „*néma*” jelzőkkel, mint *a depresszió kifejezői*. Feszült, zaklatott lelkiállapotát, az elmúlás gondolatát hordozza a „*Fut velem egy rossz szekér...*” verssora, ami a *rossz élet* szinonimája: a kilátástalanság, a Lédával történő többszöri szakítás „*Minden szerelem darabokban...*”. A szifilisz miatt önmagát halálraítéltnek tekinti, ezért többször is öngyilkossági gondolatok foglalkoztatják „*Minden láng csak részekben lobban...*”, ami a lélek tűzét, belső lobogást, de az élet tűzét is jelenti.

Bár a *Nyugat* (1909.június 1.) Ady-száma nagy siker, mégis állandó támadások érik, aminek egyik oka, hogy személyisége nagyon megosztotta kortársait, egyrészt mert, ahogy a költő is írja *Önéletrajzában* „...*magam viselete pedig fogcsikorgató, de gyakran megvaduló szelidség...*” Ady(1913), ahogy a kortársak vélekednek róla: „*Ady totális lázadó, aki kedvét leli a normák felforgatásában.*” Ez társasági, társadalmi konfliktusokhoz vezet, pedig küzd ez ellen a költő, mint írja: „*Be kell fojtanom a lelkemet, mert ha kitörne egyszer, úgy becsuknának valami bolondokházába, mint a pinty.*” Ady(1900).Másképp, a meg nem értettség, hiszen olyan dolgokat lát meg, amit mások nem („*Csak harmincegy éves múltam, holott vérem, testem, idegeim veszélyesen aggok. Bolond érzékenységet, hamar jelentkezőt, hoztam magammal, hamar értettem, szerettem és szenvedtem.*” Ady(1909). Ezek a támadások, „*s ők fényes orcámon/ Rugdosódnak vakmerőn...*” Ady(1969:319) –ahogy írja Ady- nagyon megviselik a költőt, ami tovább rombolja az egészségét, fokozza a depresszióját.

Így, a „*kocsi-út*” a versben az élet útját, a végzetet szimbolizálja, mely kifele vezet, a halálba visz, azaz a *depresszió kifejezője*. Az élet kettősségét, betegsége (depresszió-mániákus) kettősségét jelenti a „*Félig mély csönd és félig lárma...*” verssora, ahol a *csönd* a statikus állapotot, a *depressziót*, a *lárma* a mozgást, aktivitást jelenti, vagyis a *mániákus fázist*. A „*Minden Egész eltörött.*” jelenti a külső és belső világ széthullását. Az „*Egész*” a „*kerek világ*”, az „*élni jó*” gondolata eltörött, nem csoda, hogy „*Utána mintha jajszó szállna...*”. Mert jajkiáltás is ez a vers – kettős jajkiáltás – ami szól a költőért és a világért egyaránt. Úgy érzi, ő kell helyretolja a világot, mint írja: „*Bele kell szólnom az új és furcsa világ zsidbadt megindulásába.*” Ady(1917)

A költő betegsége egyben a század diagnózisa is, azaz joggal mondható, hogy itt a „*kórkép, a kor képe*” is.

Egy társadalom egészségkultúrája, (étkezési szokásai, életkörülményei, családi és munkahelyi viszonyai) mintegy előre vetíti az emberek várható egészségi állapotát, betegségeit. Mondhatjuk tehát, hogy egy társadalomban halmozottan előforduló betegségek, vagyis a kórképek a kor képét jelentik. Így találkozunk a középkor nagy járványaival, a XIX. század TBC-jével, a XX-XXI század szív- és érrendszeri megbetegedéseivel, a tumoros betegségekkel, melyek az adott kor egészségdeterminánsainak következményei.

Ez az összefüggés Fejes Endre Rozsdatemető c. regényében is fellelhető. A regény szereplőinek a stressz, a bizonytalanság, a hiábavalóság érzése előbb a lelkét, majd a testét viseli meg. Zentay György, a regény szereplője is csak illuminált állapotban érzi kellemesen magát, félelmében iszik, mert józanul minden elviselhetetlennek tűnik számára. "[...] *Én a szent békességért iszok...*" - mondja, s ahogy az alkoholista nagy része, ő is a mámorba menekül a félelmei elől. Nemcsak az alkohol, a túlhajszolt munka, a család iránti állandó aggodalom is szedi áldozatait. Idős Hábetler János a vonaton rosszul lesz "[...] *jelsápadt, arcát kiverte a veríték. [...] éles fájdalom markolta a szívét, rövid gyaloglás után leült az árokszélen pihenni, ... De a bénító fájdalom nem szűnt. [...] Éjszaka [...] Kapkodta a levegőt, arca eltorzult, elvesztette az eszméletét.*" Valóságghűen megírt kórképe ez az ischaemias szívbetegségnek. Akárcsak a felesége, Pék Mária kórképe is, ahol az író szép párhuzamot von az őszi városkép és a beteg kórképe között. Noha a betegsége miatt többé nem tud kijönni a lakásból, dolgozik tovább, hogy a családot összetartsa, mígnem egyik reggel rosszul lesz, kórházba kerülése után meghal.

Nemcsak a felnőttek, de a gyerekek is betegek. Magyarországon ebben az időben a gyermekhalandóság nagyon magas, a szegénység, tudatlanság (népi hiedelem, babona), a rossz egészségi viszonyok korai gyerekehalálhoz vezetnek. A tudatlanság nem teszi lehetővé, hogy az egyén felemelkedjen, több legyen, de hát ezt nem is akarják - hiszen így maradnak irányíthatók. "A *Brügecs viskóit mélyen vallásos ... emberek lakták.*" - mégis hisznek a babonában, s amikor " *Forró Pál kilenc gyereke közül a másfél esztendő Ádám*" meghal, négy napig nem engedik eltemetni, mert " *a sírhely körül ... füstfúvó ördögök tanyáznak.*" Aztán Pék Mária lép közbe, " *foghagymás ördögűzéssel*", hogy a kisfiút eltemethessék. A bevezetőben azt írtam - a kórkép (azaz a betegség) maga a kor, a társadalom képe. Ezt Zentay György a sógorának, ifj. Hábetler Jánosnak fogalmazza meg találóan azon a végzetes beszélgetésen: " *Csak zabáltok, tömítetek magatokat túrócsuszával, rántott hallal, bőfögtök és ágyba bújtok...*" - a nem megfelelő étkezés, életmód, valamint az alkohol és ezek következményei szinte elkerülhetetlenek. A szétesett családok (a regényben a szereplők többször is elválnak), a mindennapok kínlódása, a megélhetésért folytatott harc - a társadalom tükre. Még ha a szereplők többet is szeretnének - a hatalomnak nem érdeke a felemelkedés.

Hiszen így irányíthatók, dominálhatók a tagjai. A társadalom betegsége végül az egyén betegsége lesz. Így válik a kórkép - a kor képévé.

"*Nem veleszületett, hogy mindenki tudja - az egészség érték.*" A regény szereplői sem tudják. Betegségeik kialakulásában szerepet játszik élet- és gondolkodásmódjuk is. Ezért találó - és sok vonatkozásban ma is időszerű - az a Pascal idézet, amellyel az író regényét indítja: "*Az ember csak egy nádszál, a természet legtörekenyebbje, hanem egy gondolkozó nádszál. Legyünk hát azon, hogy jól gondolkodjunk...*"

Az orvosi dokumentumok tárgyilagos pontosságának és kronológiájának egybevetésével a betegségből, félelemből és szenvedésből született művekkel, a feltett kérdésekre kapott válaszokon túl, úgy tűnik, hogy új fényt vet a művek születésének, az ihletésnek a misztériumára is.

### Irodalom

Ady Endre Hétről hétre, 1900. június 3.

Ady Endre Levél Fenyő Miksának 1909. június 1.

Ady Endre Önéletrajz, Az Érdekes Újság Dekameronja I. 1913.

Ady Endre Levél Ady Lajosnak, 1917. január

Ady Endre Szétverek majd köztetek, Ady Endre Versek Irodalmi könyvkiadó Bukarest, 1969, I. kötet.

Dsida Jenő: *Légy már legenda, Összes verse és műfordítása* Szerk. Csizsér Alajos, Budapest, Püski Kiadó 2005.

*DSIDA JENŐ emlékkönyv.* Szerk. Pomogáts Béla, Budapest, Lucidus Kiadó 2009.

KABDEBÓ Lóránt: *Az összegezés ideje 1945-1957*, Szépirodalmi Kiad. Budapest. 1980.

Kabdebó Lóránt: *Megváltó félelem. Dsida Jenő összegyűjtött versei*, Magyar Nemzet 2012. január 28., a Magazin 35. oldalán.

Láng Gusztáv: *Dsida Jenő élete és költészete*, in : Dsida Jenő összegyűjtött versei, szerk.: Láng Gusztáv és Urbán László, ISBN 978-963-9882-26-3, Szombathely, Savaria University Press és a Fiametta Bt, 2009.

Lozsádi Károly, *De Corde Szíveskönyv*, Medicina, Bp. 2004.

Németh László: *Irgalom*, Magvető és Szépirodalmi, Bp. 1972.

Németh László: *A kísérletező ember*, Magvető és Szépirodalmi, Bp. 1973.

Németh László: *Szigligeti napló. 1954. febr. 25.* (Sajtó alá rend., tanulmány Lakatos István.) = Fo 1989. 12. sz. 1-5.

*Harminchat év. Szabó Lőrinc és felesége levelezése.* 2. kötet: 1945–1957. Sajtó alá rendezte, bevezette és a jegyzeteket írta Kabdebó Lóránt. Magvető, Bp. 1993.

Szabó Lőrinc, *Összes versei*, I. köt. , Osiris Kiad. Budapest. 2000.

Szabó Lőrinc, *Összes versei*, II. köt. , Osiris Kiad. Budapest. 2000.

Szabó Lőrinc, *Vers és valóság, bizalmas adatok és megjegyzések*, Osiris Kiad. Budapest. 2001.